

NAUJOS DISERTACIJOS

Meno mirties problema

(pagrindinių koncepcijų palyginamoji analizė)

Tokia tema 1998 m. kovo 19 d. Vilniaus Universitete buvo apginta humanitarinių mokslų daktaro disertacija iš filosofijos. Disertacijos autorė – Rūta Marija Vabalaitė, darbo vadovas – doc. dr. Krescencijus Stoškus; doktorantūros komiteto nariai – prof. habil. dr. Algirdas Gaižutis, prof. habil. dr. Evaldas Nekrašas, prof. habil. dr. Arvydas Šliogeris, doc. dr. Birutė Pociūtė; oficialieji oponentai – prof. habil. dr. Vaidas Matonis, prof. habil. dr. Juozas Mureika.

Disertacijoje analizuojamos reikšmingiausios XIX–XX a. filosofinės teorijos (G. Hegelio, F. Nietzsche's, M. Heideggerio ir Th. Adorno), kuriose esmingai keliama meno mirties problema. Siekiama palyginti šių filosofų idėjas, nustatyti jų tarpusavio ryšius bei santykius su kitomis teorijomis ir paties meno pokyčiais. Darbe parodoma, kaip buvo plėtojami Hegelio ir Nietzsche's argumentai O. Spenglerio, J. Ortigos y Gasseto, H. Sedlmayrio, W. Weidle's, A. Danto teorijose ir kaip meno mirties sąvoka buvo taikoma aprašyti esminėms šiuolaikinio meno ypatybėms. Atskleidžiama įvairių meno mirties sampratos aspektų raida. Analizuojamas atskiras meno kaitos aspektas – įvairūs meno požymių formų, temų, žanrų, šakų irimo, giuvimo, nykimo procesai. Aptariamas klausimas, kuriuos meno pokyčius reikėtų laikyti meno atsinaujinimu ir kuriuos – mirtimi. Aiškinamasi, kokius šių laikų meno

bruožus skirtingų pakraipų ir skirtingo meno amžininkai atmeta, o tai leidžia tik gana sąlygiškai kalbėti apie meno *mirties* reiškinius.

Pirmoji darbo dalis skiriama Hegelio teorijai. Bandoma pateikti pagrindinę argumentaciją, kuria remdamasis Hegelis mėgina įrodyti, kad menas savo aukščiausios paskirties požiūriu praranda galią būti absoliučios tiesos forma. Jo teorijoje išskiriama ir keletas siauresnių meno mirties prasmų: esminių tiesų išreikštumas, galimų naujų vaizdinių ir formų išsemtumas. Plačiau analizuojama tai, ką Hegelis laiko ryškiausiu meno mirties reiškiniu. Tai yra romantinis menas, peržengiąs meno ribas paties meno priemonėmis, romantizmo kūrinii subjektyvumas, laisvas santykis su tradicinėmis meno temomis ir formomis. Parodomas Hegelio kritikuojamų meno požymių ryšys su moderniuoju menu. Ypatingas dėmesys skiriamas šiuolaikinei meno savireflektyvumo doktrinai.

Antrojoje dalyje aptariama meno ir kultūros dekadanso sąvoka Nietzsche's teorijoje. Analizuojama, kaip Nietzsche aiškina si meno nuopuolio priežastis, požymius ir naujų meno kūrinii sukūrimo sąlygas. Akcentuojamas ypač svarbus menininko savivalės ir jos apribojimo prasmės klausimas. Be to, apžvelgiamos iškiliausios teorijos, kurios meno mirtį laiko Vakarų Europos ra-

cionalizmo krizės sudedamąja dalimi ir tęsia bei plėtoja Nietzsche's idėjas.

Trečioji dalis skiriama Heideggerio meno ir estetikos pabaigos problemų aptarimui: naujųjų laikų meno pokyčiams, didžiojo meno pabaigai, tolesnėms meno ir tiesos egzistavimo sąlygoms. Bandoma išaiškinti M. Heideggerio mintį, kodėl galima manyti, kad šiuolaikinis menininkas jau nieko nebeatranda, o tik išradinėja, kad vyrauja vien vartotojiškas santykis su menu, kuris turėtų būti absoliučių vertybių išraiška. Parodoma, kokie teoriniai principai lėmė, kad Heideggeris, skirtingai nuo Hegelio, mano, jog ir šiais laikais tiesa gali atsiskleisti meno kūrinyje.

Ketvirtoje dalyje nagrinėjama Adorno antinomiškos meno kūrinų prigimties teorija. Aiškinamasi, kaip Adornas meno mirtį susieja su įvairiomis meno kūrinio antinomiškumo apraiškomis, neigimo santykiais, kurie būdingi tikram meno kūriniai. Kai kiti autoriai sutelkė dėmesį į meno pokyčius istorinėje raidoje, Adornas irimą suranda atskirame meno kūrinyje. Šiuolaikinis kūrinys egzistuoja ir įtraukdamas, ir paneigdamas tradicinius meno elementus. Vaduodamasis nuo nudėvėtų meno formų, kūrėjas siekia kūrinio tylos, o šis siekis ardo meną iš vidaus.

Disertacijos tyrimas atskleidžia, kaip susiklosto radikalaus XIX a. pabaigos – XX a. pradžios meno lūžio teorinė refleksija. Šis lūžis yra radikalesnis už bet kurį ankstesnį meno pokytį – joks kitas meno raidos etapas nebuvo taip sąmoningai nukreiptas prieš susiklosčiusius meno pamatus. Meno mirties sampratos leidžia pažinti skirtingo masto meno netekčių istoriją. Skiriamos dvi pagrindinės meno mirties reikšmės, t. y. atskirų meno formų, šakų, srovių ir žanrų išnykimas ir viso dabartinio meno krizė. Pirmieji meno praradimai, t. y. pavienių kūrinų ir žanrų išnykimas, yra būdingi visiems meno raidos laikotarpiams. Istorškai kinta visų

kūrinių prasmės. Meno mirties doktrinos pakerta tradicinę galvosena, laikiusią geriausius meno kūrinius nemirtingais. Heideggeris praplečia Spenglerio kūrinio mirties sampratą, akcentuodamas kūrinio sunykimą dėl jį supančios aplinkos pokyčio. Ortegos y Gaseto mintys nurodo vis mažėjančią XX a. meno kūrinų gyvavimo trukmę. Šių praradimų atskleidimas padeda suprasti meno ribų išplėtimą bei susiklosčiusių meno pamatų ardymą. Išskiriami trys pagrindiniai meno pokyčiai, kurie turėjo skirtingos reikšmės meno egzistavimui, bet nuosekliai vienas iš kito plaukė. Tai desakralizacijos procesas, pasireiškiantis aukščiausių vertybių netektimi, tematikos susmulėjimu, meninio vaizdo fragmentacija, laisvu kūrinio formos pasirinkimu. Kūrinių turinį gali sudaryti smulkūs, menki, atsitiktiniai dalykai. Dažnai kūrinų meniškumas imamas sieti tik su jų išradingumu, manipuliavimu kūrinio medžiaga ir prasmėmis, sąmoningai neįprastu komponentų sudarstymu, savitiksliu meistriškumo demonstravimu, ekspresyvumu, o kartais kūryba tampa savitiksliu tikrovės kopijavimu, tikrovės teikiamo išpūdzio fiksavimu, regimybių vaizdavimu. Labai nepastovios, neaiškios, sunkiai pagaunamos, efemeriškos darosi ir meno kūrybos normos. Jos jau neįveikia viena kitos, o koegzistuoja. Siekiant naujumo dėl naujumo, vertybės užmiršamos.

Meno dehumanizacija sąlygiškai įvardijama kūryba, kurios tikslu tampa tradicijos neigimas. XIX ir XX amžių sandūroje išryškėja naujųjų laikų pasaulėžiūros ir pasaulėjautos krizė. Pasaulio aiškumui priešpriešinamas neapibrėžtumas, harmoningumui – prieštaravimas, kosmosui – chaosas. Nebelieka vertybių hierarchijos. Klasikinio meno propaguota darna ima netikti ir meno kūrybai, modeliuojančiai to meto vertybių neapibrėžtumą. Tikroviškas, kruopštus, teisingas, objektyvus tikrovės vaizdavimas pasirodo jau

realizuotas ir nuvertėja. Menininkas ieško naujų temų, formų, technikų, medžiagų, jausmų, požiūrių, stebėjimo taškų ir pan. Tai tampa pagrindiniu jo kūrybos stimulu, jos varomąja galia. Kūryba tampa žaidimu, pramoga, eksperimentavimu, eskizų darymu, juodraščių eksponavimu, provokavimu, juokavimu, „šiap sau“ veikimu. Kūriniai netenka rimtos prasmės, o kartais ją visai atmeta, darosi efemeriški, autonomiški. Neretai ieškoma naujų meno tikslų. Menas pradeda savotiškai savintis kitų kultūros sričių uždavinius. Kūriniai virsta paprastomis priemonėmis nemeniniams tikslams pasiekti. Niekas neriboja dehumanizuoto meno paskirties, jo temų ir formų, nebent tik pats vengimas kartoti tai, kas jau buvo. O šios tendencijos paplitimas veda menininkus tolyn nuo to, kuo jie bando užsiimti, t. y. nuo meno.

Ši tendencija gali būti laikoma viena iš meno dehumanizacijos apraiškų. Ji išskiriama tik dėl to, kad menininko pasitraukimas nuo meno yra paradoksaliausias kultūros krizės, o kartu ir meno mirties, reiškinys. Kūrėjas sąmoningai atsiriboja nuo specifinių meno ypatybių ir uždavinių. Atsiribojimas nuo vertinamojo teigimo ar neigimo virsta kūrėjo tikslu. Procesas prasideda nuo eksperimentavimo tradicinio meno priemonėmis. Iš meno lieka tik nuorodos į tai, kas padaryta, o ne į už jo slypintį žmogų. Vėliau kūriniai virsta „pranešimais“ apie pasipriešinimą įprastai meno sampratai, apie meno ribų išplėtimą bei atvirą jų neigimą. Postmodernusis menas tampa kompiliavimu, citavimu, senų meno formų pakartojimu, tarsi „teoriniu“ kūrybos problemų svarstymu. Žinomos populiaros reikšmės masinėje sąmonėje ima gožti naujuose tekstuose ir interpretacijose atsirandančias reikšmes. Menininkas, vaduodamasis nuo „nudėvėtų“ išraiškos formų, siekia kūrinio tylos. Meno fragmentiškumas įgyja naują prasmę. Kūriniai pradeda nelaikyti net atskirų realy-

bės fragmentų išraiškomis. Jie apskritai netenka formos, pavidalo. Sunyksta net tas subjektyvumas ir individualumas, kurį Hegelis laikė vienu iš būdingiausių romantinio meno požymių. Kuriami nepatvarūs, vienetiniai, atsitiktiniai, spontaniški, mažai artikuliuoti darbai. Mėginama panaikinti distanciją tarp meno ir gyvenimo. Dehumanizuotų ir nuo meno pasitraukusių kūrinių požymiai liudija, kad įvyko esminis meno kūrybos bei suvokimo pokytis ir sugrįžimas prie tradicinių meno temų ir formų būtų tradicijos restauravimas, įdomus vien teoriniu požiūriu, bet ne organiška meno tąsa.

Oficialūs oponentai teigiamai įvertino Vabalaitės darbą, tyrinėjimų aktualumą bei kvalifikaciją. Disertacija sukėlė turiningą diskusiją. Prof. habil. dr. A. Gaižutis kalbėjo apie meno mirties problemos svarstymus tarpukario Lietuvoje bei pasauliniuose estetikos kongresuose, apie šiuolaikinių menotyrininkų ir menininkų mintis. Didžiausios polemikos sulaukė meno mirties sąvokos taikymas apibūdinant viso meno krizę. Oponentai akcentavo tai, kad svarbiausia meno mirties sampratos egzistavimo priežastis – grynai loginiai Hegelio filosofijos sistemos ryšiai bei jo meno filosofijos gnoseologistiškumas, kad meno pokyčius reikėtų laikyti pliuralizmo paplitimu meno kūryboje, bet ne meno pabaiga. Prof. habil. dr. E. Nekrašas pastebėjo, kad disertantės išvados galėjo būti linksmesnės, jei būtų pasirinkta platesnė meno dehumanizacijos samprata. Gindama savo teiginius, disertantė pabrėžė, kad vienareikšmiškai įrodyti arba paneigti viso meno mirtį iš principo neįmanoma. Galima daryti išvadą apie esminį meno pokytį, tačiau teorinis protas negali atspėti tolimesnio meno likimo. Pateikta meno mirties problemos analizė tik padeda suprasti, kas yra atsitikę, ir skatina atidesnius bei išsamesnius tyrinėjimus.

Inga Vidugirytė